

Norrby, Catrin, Lindström, Jan, Nilsson, Jenny & Wide, Camilla, 2021: Interaktion och variation i pluricentriska språk. Kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska. Slutrapport från ett forskningsprogram. (RJ:s skriftserie 21.) 160 s. Stockholm: Riksbankens Jubileumsfond & Santérus Förlag. ISBN 978-91-7335-060-0.

Under åren 2013–2020 pågick ett omfattande samarbetsprojekt mellan svenska och finländska forskare, och vi kan nu ta del av de viktigaste resultaten i den slutrapport som utgetts genom Riksbankens Jubileumsfond. Som programledare har Catrin Norrby (Stockholms universitet) fungerat och ytterligare tre seniora forskare har deltagit, nämligen Jan Lindström (Helsingfors universitet), Jenny Nilsson (Institutet för språk och folkminnen i Göteborg) samt Camilla Wide (Åbo universitet). Fyra yngre forskare har dessutom innehaft postdoktjänster inom projektet och även en rad forskningsassistenter har varit knutna till detta. Projektet, förlåt programmet, har fått benämningen *Interaktion och variation i pluricentriska språk* (IVIP).

»Många av världens språk är pluricentriska«. Så lyder inledningen till rapporten (s. 9). Vad är då pluricentriska språk? Jo, det rör sig om språk som har fler än ett normcentrum, vilket innebär att de förekommer i mer än ett land. Paradexemplet utgörs av engelska på olika håll i världen. Enligt Auer (2013 s. 20) fick termen sitt genombrott genom Kloss i en artikel på 1960-talet, även om Kloss inte själv myntade ordet som sådant. Företeelsen kom på allvar i forskningens ljus år 1992 när Michael Clyne gav ut samlingsvolymen *Pluricentric languages. Differing norms in different nations*. Kort avgränsar Clyne (1992 s. 1) inledningsvis fenomenet som »languages with several interacting centres, each providing a national variety with at least some of its own (codified) norms«. I volymen ges ett stort antal exempel på fenomenet, runt om i världen. Till exemplen hör svenska som ju har en officiell ställning både i Sverige och i Finland (Reuter 1992).

Typiskt för ett pluricentriskt språk är alltså att det finns olika uppsättningar av normer i skilda länder. Detta manifesteras i olikheter på det strukturella planet, något som forskningen i regel koncentrerats på, för finlandssvenskans del ofta s.k. finlandismer. Att bara studera sådana ytliga skillnader är dock enligt forskarna bakom IVIP för snävt; i stället har de velat behandla frågan ur ett huvudsakligen pragmatiskt, särskilt variationspragmatiskt, perspektiv. Finns det också egenheter i hur språket används i verkliga livet? Detta fokus framgår av undertiteln *Kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska*. Interaktion äger primärt rum i samtal, och i programmet har man dokumenterat och analyserat ett stort antal sådana, närmare bestämt ca 1 300 samtal från sammanlagt 18 orter i Sverige och Finland. Alla inspelningar har skett i offentliga miljöer av mer eller mindre institutionell karaktär. Ofta är bara två personer inblandade. Typiskt är att vi sådana gånger intar fasta roller (till exempel som kund och försäljare) och att samtalen har en rutinemässig karaktär. Det rör sig om replikskiften som dag efter dag upprepas på mer eller mindre samma sätt. De är därför väl lämpade att blottlägga kommunikativa mönster i de bägge länderna. Tre samhällssektorer har fått tjäna som exempel: *service* (t.ex. biljettkassor) *lärande* (t.ex. handledning vid universitet) samt *vård* (t.ex. friskvård). Till detta kommer intervjuer i fokusgrupper

där 50 personer i vardera landet har deltagit. I fokusgrupperna har finlandssvenska och sverigesvenska deltagare själva fått försöka fånga vad som eventuellt skiljer kommunikation på svenska i de bägge länderna. Alla samtal har spelats in, i regel med video, och sammanlagt har 93 timmars material transkriberats. Korpusen kommer åtminstone delvis att vara tillgänglig genom Språkbanken i Göteborg, dock i olika omfattning efter hur känsligt delar av materialet är. Etiska aspekter har genomtyrat programmet och att genomföra en sådan samtalsdokumentation med de höga krav som idag ställs är i sig ytterst imponerande.

Rapporten är strukturerad i tre delar, med rubrikerna »Utgångspunkter», »Resultat» och »Samtalen i sitt sammanhang». Det första kapitlet, med utgångspunkterna, behandlar teori, metod och material, men det ger också en bakgrund till svenskans situation i dagens Sverige respektive Finland, varav inte minst det sistnämnda är värdefullt för en rikssvensk läsare. En pluricentrisk relation mellan språk som talas i mer än två länder är ofta asymmetrisk, och i regel är det en av varieteterna som dominerar eller har gjort det. Detta gäller också för förbindelsen mellan sverigesvenska och finlandssvenska. Samtidigt har svenskan i Finland en stark ställning, inte minst i juridiskt avseende och språkvården står stark. Språkvården har dock att förhålla sig även till finskan och en uttalad strävan har länge varit att finlandssvenskan inte får avlägsna sig för mycket från den svenska som används i Sverige (Reuter 1992 s. 114).

Över till resultatet. Här fokuseras på sju utvalda teman, varav vissa utgör språkhandlingar såsom att *hälsa* eller att *tilltala*. Alla bildar de olika moment i ett samtal från början till slut. Som exempel kan vi se på det första temat, som gäller hälsningsrutiner. Här är det främst servicesamtalen som figurerar, men de kompletteras med data från fokusintervjuerna. Man börjar (s. 36) med att beskriva det typiska hälsningsbeteendet som består av att man en i taget yttrar konventionella fraser. Vanligast, i bägge länderna är att säga *hej*: »Således är *hej* en neutral hälsningsfras som i dagens Sverige och Finland enbart signalerar att samtalsdeltagarna sett varandra och att samtalet kan börja» (s. 38). I ca en femtedel av fallen förekom andra fraser och särskilt intresse väcker två av dem, nämligen *tjena* och *god dag*. Det förstnämnda användes nästan uteslutande i Sverige och då av unga män. Den andra förekom enligt korpusen enbart i Finland, och då hos äldre personer (eller hos servicepersonal som tilltalade äldre). Samtalen i fokusgrupperna bekräftar den bilden och vad gäller *god dag* associerar man användningen med äldre personer, men också med formellt språkbruk. »Stelt, gammalmodigt och seriöst» (s. 43) är några av omdömena från fokusgrupperna om denna hälsningsfras. Konklusionen blir enligt rapportförfattarna: »*God dag* verkar ha samma formalitetsgrad i både finlandssvenska och sverigesvenska, men används uppenbarligen bara i de finlandssvenska servicesamtalen, vilket tyder på att finlandssvenskan ibland är något mer formell än sverigesvenskan.» (s. 43) På denna punkt och på flera andra är svenskarna mer informella. Informalitet kan tolkas som ett sätt att markera närhet, men det är inte säkert att mottagaren uppfattar ansträngningarna på samma sätt. En av finlandssvenskarna i fokusgrupperna säger att det är jobbigt då man i Sverige behöver vara så »vänlig» hela tiden och att man tvingas till omständliga samtalssvängar (t.ex. om vädret) när man bara vill komma fram till sitt ärende (s. 43). Här tycks svenskar och finlandssvenskar ha olika syn på hur samtal ska gå till. Svensk-

arna månar om det sociala klimatet (eller tror att de gör det), och föredrar kommunikativa strategier som markerar närhet medan finlandssvenskarna är mer sakinriktade och mindre personliga, i alla fall här i offentligheten. En sådan tendens framkommer också i andra delar av materialet. Både svenska och finlandssvenska läkare kan dua sina patienter, men i Sverige strör man in betydligt fler *du* (per 100 ord) än vad man gör i Finland (s. 61). I Finland förekommer det att läkaren niar sin patient, något som i det undersökta materialet över huvud taget inte förekommer i Sverige (jfr *god dag*). I de svenska läkarsamtalen är det också vanligt att man riktar sig till sin patient med förnamn (s. 63), oavsett om man känner varandra eller inte (jfr Josephson 2004 s. 93 om ett tilltagande förnamnstiltal). Även pronomenet *vi* kan markera närhet, och i studien om handledarsamtal är det särskilt de svenska handledarna som på detta sätt tycks »understryka det gemensamma (så kallad närhetsstil)» (s. 69). De finlandssvenska handledarna var å andra sidan mer direkta, något som forskarna sätter i samband med en annan syn på roller och hierarkier (s. 72). För en svensk är jämlikhet ett viktigt ideal och ska man som handledare utöva sina befogenheter att kritisera är det bäst att ha silkesvantarna på. Antagligen är det också en känslig fråga för den som mottar kritik, och en intressant skillnad är att de sverigesvenska studenterna i motsats till de finlandssvenska ofta bemöter synpunkterna från sin handledare i starkt berömande ordalag (s. 77). Handledaren behöver tydligen få veta att det sociala klimatet inte lidit skada. Konsensus har nåtts och man kan gå vidare till nästa punkt.

Rapporten avrundas med att man i det tredje och sista kapitlet lyfter blicken. Rubriken är här »Samtalen i sitt sammanhang». Man lämnar mikroperspektivet (replikväxlingen) och kommer in på samtalens kontext, både den lokala (verksamheten) och den vidare samhällseliga förankringen i stort. Verksamheterna man kontrasterat mot varandra är jämförbara, men samspelet influeras av en rad faktorer som kan variera. Att ålder kan påverka resultatet har man kunnat se, men sociala variabler har inte undersökts systematiskt och allt om relationen kan man omöjligt veta. Till jämförbarheten hör den institutionella kontexten med en i grunden asymmetrisk relation. För svenskar tycks denna inbyggda ojämlikhet i såväl befogenheter som kunskap, ha utgjort ett särskilt problem som allra helst ska slätas över. Exempel på hur man då kan gå till väga har jag ovan varit inne på, till exempel när det gäller tilltal och annat pronomenbruk. Rapportförfattarna skriver (s. 129):

De empiriska skillnader som framkommit i de tre domäner vi undersökt (service-, lärande- och friskvårdsdomänen) kan således tolkas som ett utslag av skilda normativa förväntningar på de olika institutionella samtalstyperna. I Sverige framhävs samhörighet och likhet mellan deltagarna, medan hänsyn till personlig integritet och upprätthållande av institutionella roller är mer utmärkande för samtalen i Finland.

En bakomliggande orsak kan vara att finlandssvenskarna, förutom att de delar modersmål med svenskarna, också deltar i en större finländsk, nationell, gemenskap, vilket gör deras situation mer komplex: »Finländare (alltså finska medborgare oavsett modersmål) ingår i en nationell gemenskap där både det finska och det svenska ingår, men lever med två språkgemenskaper. Kontakterna mellan språken har resulterat i vissa

gemensamma pragmatiska rutiner.» (s. 130). Av vissa delstudier kan man också sluta sig till att finlandssvenska kommit att inta en mellanställning mellan det finska och det sverigesvenska.

Här har jag bara gett några axplock från en rik flora av spännande iakttagelser. Det sammantagna intrycket är att forskarna inom projektet lyckats mycket väl med att nå de uppsatta målen, och rent empiriskt var syftet att ge oss ny kunskap om vad som karakteriserar samtal på samma språk i olika länder. Liksom vad gäller den språkliga nivån rör det sig på det pragmatiska planet om smärre skillnader, låt vara att de ändå kan sätta sin prägel på kommunikationen och påverka vår syn på varandra (se nedan). Den kontrastiva uppläggningsen med ungefärligen motsvarande situation i de bägge länderna kan liknas vid ett (naturligt) experiment, men eftersom det rör sig om humaniora är det inte ett kontrollerat sådant. Det tackar vi för. Även om kvantitativa uppgifter emellanåt ges rör sig redovisningen huvudsakligen om exempel ur samtal åtföljda av tolkningar som också lyfter fram nyanser. En styrka är att materialet är så stort och att man har inspelningar från olika regioner och olika verksamheter.

Texten är välskriven och rapporten pedagogiskt upplagd. För den läsare som ändå inte har hängt med så finns det löpande sammanfattningar. Numrerade rubriker och framförallt underrubriker hade dock gjort det lättare att hitta i texten. Många exempel, ibland också bilder, bidrar till att förtydliga resonemangen. Krångliga ord och facktermer förklaras genomgående vilket gör innehållet mer tillgängligt. Rapporten är också avsedd att läsas både av allmänheten och av forskarvärlden, en balansgång som man enligt min mening lyckats väldigt bra med. För den som vill fördjupa sig finns fylliga hänvisningar till de talrika publikationer (över 160 st. av olika slag) som programmets forskare publicerat (se s. 149 ff.).

Ofta påminner forskarna också om att våra kommunikativa mönster ändå i stort sett är desamma. Detta centrala påpekande får också avsluta rapporten. Skillnaderna är små. Kanske kan man då tycka att sådana detaljer är oviktiga. Med den samtalsanalytiska metoden har man dock fångat upp beteenden som är viktiga för hur vi uppfattar varandra. Här vill jag påminna om den finlandssvenska deltagaren i en av fokusgrupperna (s. 43) som upplevde svenskarna som jobbiga när de inte kunde komma till saken. Man kan bara undra vad en svensk på besök i Finland skulle anse om den finländska direktheten. Detta sagt med varning för att verkligheten sällan tillåter sådana grova generaliseringar. Men tendenser kan vi tillåta oss att tala om.

God forskning leder också vidare, och själv skulle jag gärna se liknande studier av kontrastiv natur också andra nordiska länder emellan. Internordisk kommunikation handlar inte bara om språkliga likheter och olikheter och vi vet väldigt lite om hur kommunikativa mönster påverkar, även om viss forskning har gjorts, till exempel inom företagsvärlden. Ett begrepp som i detta sammanhang kan vara användbart är *bordering*, lanserat 2010 av den danske etnologen Linde-Laursen. Själv har denne studerat Öresundsregionen och hur danskar och svenskar genom en ständig diskurs relaterar sig till varandra och på så sätt bygger upp inte bara en bild av folk på andra sidan men också av sig själva. Gränserna är inte gränser utan snarare ett slags interface (gränssnitt eller kontaktyta) mellan länderna. På samma sätt som kan man säga att finlandssvenskarna tillhör flera olika gemenskaper, språkligt och nationellt (se ovan),

kan man också säga att de har flera olika gränser/kontaktytor att förhålla sig till och att det är här vi finner det riktigt komplexa.

Litteratur

- Auer, Peter, 2013: Enregistering pluricentric German. I: Augusto Soares da Silva (red.): Pluricentricity: Language variation and sociocognitive dimensions. Applications of cognitive linguistics. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 19–48.
- Clyne, Michael, 1992: Pluricentric languages – Introduction. I: Michael Clyne (red.): Pluricentric languages: Differing Norms in Different Nations. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 1–9.
- Josephson, Olle, 2004: »ju». Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 91.) Stockholm: Norstedts förlag.
- Linde-Laursen, Anders, 2010: Bordering: Identity Processes between the National and Personal. Farnham: Ashgate.
- Pluricentric languages: Differing Norms in Different Nations, red. av Michael Clyne. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. 1992.
- Reuter, Mikael, 1992: Swedish as a pluricentric language. I: Michael Clyne (red.): Pluricentric languages: Differing Norms in Different Nations. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 101–116.

Ulla Börestam